

STEREOTIPI O IDENTITETU PISACA MEĐUKNJIŽEVNE ZAJEDNICE

Šeharzada Halkić

Univerzitet u Bihaću, Bosna i Hercegovina

Key words: *identity, taboos, stereotype*

Summary: It is not that easy to write about the identity in the region such as Balkan. Many centuries of interference of cultures, traditions, languages, arrivals and departures of old civilizations are the cause of dispute, denial, changing and taking away someone's identity. Artists and writers are just an example. Writing, primarily living in such environments, the writers have become a prey and therefore the victim of the political and national thoughts. Because of cultural interweaving, it is not hard to find in each one of them something "ours" and adopt it, but it is time to look at them in another way and to allow them to choose their own identities. The past is reminder of the millennial flows and connections between Serbian, Croatian, Bosnian and Yugoslavia culture. We should stop with taboos and stereotypes about where the writers belong to. We should understand and let their writings to speak about their identity. Besides being literary names, Ivo Andrić and Meša Selimović also are great creators who are surprising us with their inner strength and literary talent. Their greatness is one more reason why their names shouldn't be used for political purposes. They wanted to belong 'there' and 'here'. They should be the bridge that brings us together and not a bridge that separates us. We should let Andrić, Selimović and other writers to become the bridge that brings "our" coast, nation, culture, traditions and even the identities together.

1. Pisci na dva fronta

Pitanje koje postavlja Amin Maalouf u djelu *U ime identiteta*, pitanje je koje može postaviti svako ko se nađe na granici, odnosno svako ko je imao privilegiju da se rodi u jednoj državi, a živi i radi u drugoj, ko je pripadnik jedne kulture i nacije, a igrom slučaja ili vlastitim izborom, našao se u drugoj. Svako ko je na bilo koji način došao u dodir sa „drugim“, a pri tom htio ostati „svoj“. Sigurno je svako takav bio u prilici da bude pitan ko je i odakle je. Pored tog pitanja morao je odgovoriti na bezbrojna potpitanja, a da je pri tom htio ostati samo svoj, i htio dati odgovor kakav daje Maalouf: „ono što čini da sam to što jesam, a ne netko drugi, jest činjenica da se

nalazim između dviju zemalja, dvaju ili triju jezika, više kulturnih tradicija. Upravo to određuje moj identitet. Da li bih to bio baš ja, kada bih odsjekao jedan dio sebe samoga?“ (Maalouf 2002:9).

Slično kao Maalouf, osjeća se i većina pisaca koji se nađu na nekoj „međi“. Razapeti između dvije, pa čak i više strana oni se često odlučuju za „nepripadanje“, odnosno pripadanje i jednoj i drugoj strani, pa i trećoj.

Stuart Hall u članku *Nаша minimalna ja* je rekao: „Kada razmišljam o vlastitom osjećaju identiteta, uviđam da se razlikujem od svih vas“ (Hall, 2003: 113), riječi koje bismo mogli pripisati svim „dvopripadnicima“.

Nažalost, nacionalne, političke i kulturne igre, pa i običan puk, uzeli su za pravo da te pisce nazivaju svojim, i čak da se njihovim imenom, njihovim identitetom mjere vrijednosti jedne kulturne tradicije pa i nacije, naspram druge.

Sören Janson i Ake Daun u djelu *Europljani, kultura i identitet* naglašavaju kako su neki stereotipi izuzetno neprilični ili čak pogrešni, s malo ili nimalo iskustvene osnove. Kao suprotnost, drugi stereotipi imaju prilično dobru iskustvenu osnovu i generalizacije su, ali svejedno upućuju na nešto posebno. U svakom slučaju, stereotipe koriste pojedinci i skupine, laici te političari, kao kamene temeljce svojih kulturnih konstrukcija. Takav slučaj je i sa zemljama na prostoru bivše Jugoslavije, koje su nakon raspada velike države, ostale u svojim manjim zajednicama – republikama i koje su se borile za sve segmente koji bi sačinjavali njihovu jedinstvenu kulturu, a samim tim i identitet.

Presudnu ulogu u stvaranju stereotipa imala je polarizacija u književnostima jugoslavenske međuknjiževne zajednice, koja je za rezultat imala pojavu književnika dvojne pripadnosti. Međutim, situacija nije bila složena samo u Bosni i Hercegovini, već i u Hrvatskoj i Srbiji. Tako Zvonko Kovač u djelu *Međuknjiževna tumačinja*, navodi Lasićev stav o srpskim književnicima u Hrvatskoj:

Za razliku od Hrvata, kojima su u povijesti ostavljene te dvije mogućnosti, a prava je samo jedna, izvorna pripadnost hrvatskoj književnosti, mogućnosti srpskog književnika u Hrvatskoj su razvedenije:(...) a) može biti samo srpski književnik i ništa drugo, u tom slučaju on mora slijediti dominantne tokove svoje, tj. srpske književnosti; (...) b) može biti srpski i hrvatski književnik, „kretati se unutar dvostruke pripadnosti“, kao Vojin Jelić i Vladan Desnica, (...) c) može postati hrvatski književnik; (...) d) može biti „nad-plemenski“ jugoslavenski pisac (Kovač, 2005: 31).

Međutim, većina pisaca nije htjela biti na ovoj ili onoj strani. Oni su htjeli biti dio društva u kom su živjeli i stvarali i sa sobom nositi sve

osobine i identitete koji su se nametali ili koji su bili njihov vlastiti izbor: „Kao članovi društva, mi se rađamo i zauvek ostajemo ono što nam je to društvo ponudilo – hrišćani, muslimani, budisti, Srbi, Hrvati, Englezi, crnci, belci, žene, muškarci (Đorđević, 2009: 353). Da je to tako vidjet ćemo na primjerima Ive Andrića i Meše Selimovića.

2. Ivo Andrić – katolik po rođenju, pravoslavac po nahodenju

Primajući Nobelovu nagradu za književnost, decembra 1961. godine, Ivo Andrić govori o tom priznanju kao časti „mojoj maloj zemlji“: „Moja domovina je zaista „mala zemlja među svetovima“, kako je rekao jedan naš pisac, to je zemlja koja u brzim etapama, po cenu velikih žrtava i izuzetnih napora, nastoji da na svim područjima, pa i na kulturnom, nadoknadi ono što joj je neobično burna i teška prošlost uskratila“ (Andrić, 1984: 95).

Mnogi ove riječi nisu razumjeli, odnosno nisu htjeli razumjeti kada su Andriću pripisivali razne identitete. Iz ovog se vidi da Andrić na tako važnom mjestu i važnoj prilici govori o kulturi koja je uskraćena zbog teške prošlosti, a znamo šta ta prošlost podrazumijeva.

Pored nacionalnog, Andriću su pripisivali identitet historičara i time htjeli opravdati pripadnost određenoj naciji, što je Andrić negirao: „Za mene kažu da sam pisac - istoričar. Ja sam pre svega pisac, a prošlost je za mene isto što i lepota za ženu... Pisac je taj koji daje pouku i pomaže ljudima pre zla“ (Rizvić 1995 : 659).

Istina je da je Andrić u većini svojih djela slikar prošlosti Bosne i sugestivni tumač sudbine njenih ljudi. Djela su nastala na osnovu starih zapisa i predanja. U njegovom književnom opusu Bosna je zahvaćena u širokom vremenskom rasponu od XVI vijeka pa sve do naših dana. U najvećem broju djela prikazao je Bosnu turskog, austrijskog i suvremenoga doba kao zemlju na granici između podijeljenih svjetova, Istoka i Zapada, islama i hrišćanstva. Svako njegovo djelo nastalo je poslije brižljivog proučavanja i zato je ono uvijek i studija i umjetnički čin istovremeno.

„Teško je“ – *objašnjavao je Andrić svoj doživljaj* – „u Evropi naći zemlju koja bi bila tako zanimljiva kao što je Bosna. Uplitanje svetova, sukobi, sudbine i zbivanja – sve je to podizalo deo po deo ove balkanske zemlje. U narodu sam zabeležio rečenicu koja je bolja od svih istorijskih i socioloških rasprava govori o Bosni i njenoj prošlosti: „Otac mi klanja, majka mi se krsti, a ja gledam pa se kamenim!“ Eto to je povest Bosne. Reč je o vremenu kad čovek nije bio siguran u kojoj će se veri roditi, a u kojoj umreti (Rizvić 1995: 601).

Bosna je po njemu mjesto gdje se ukršta više kultura i religija i da je pri tom teško definisati svoju pripadnost. Iako je boravio u Beogradu i obavljao

diplomatske poslove za Srbiju, smatrao je da punim pravom pripada Bosni: „Kad je Bosna u pitanju, ja nikad nisam niti mogu biti odsutan. U stvari, ja se nikad od Bosne ni odvajao nisam. Ono što smatram svojim duhovnim dosegom – to je dar dobijen od Bosne. Meni je Bosna suđena, što bi se reklo“ (Rizvić, 1996:656).

Rizvić iz Andrićevih riječi zaključuje da Andrić svijet Bosne i Bošnjaka u svojim djelima odbaciva i ruži, ali istovremeno ne može bez njega: „On je bio i njegova mržnja i njegova ljubav“ (Rizvić, 1996: 12).

Andrić kroz intervju sa Ljubom Jandrićem ističe kako je bitno zapisati, zabilježiti : „žao mi je kad pomislim da izumire svakim danom naša stara čudna Bosna, a nema nikog da zabilježi i sačuva mrku ljepotu nekadašnjeg života.“¹ Andrić je jadan od rijetkih koji je to uspio, i kroz tu činjenicu ga treba posmatrati.

3. Meša Selimović – stranac na svom terenu

Identitet Meše Selimovića nije ništa manje komplikovan u odnosu na Andrićev identitet. I Selimović je, kao dio i učesnik književne polarizacije, bio na meti oduzimanja, ali i dodavanja identiteta. Posebne kontraverze izazivaju njegove riječi:

„Potičem iz muslimanske porodice iz Bosne, a po nacionalnoj pripadnosti sam Srbin. Pripadam srpskoj literaturi, dok književno stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini, kome takođe pripadam, smatram samo zavičajnim književnim centrom, a ne posebnom književnošću srpskohrvatskog jezika. Jednako poštujem svoje porijeklo i svoje opredeljenje, jer sam vezan za sve ono što je odredilo moju ličnost i moj rad“ (Selimović, 1976).

I ko je sad Selimović? Kakav je njegov identitet? Biliteraran? Poliliteraran? Dvopripadni? Odgovor nam daje Kovač pri objašnjenju ova tri pojma:

„Za razliku od bi- ili poliliterarnosti, koju karakterizira neravnomjerna otvorenost članova jedne kulture u odnosu na drugu, dvopripadni su autori dionici pripadnih književnih sustava na različite načine: oni su različiti ovisno o karakteru razvojnoga procesa svake pojedine književnosti“ (Kovač, 2001: 137).

Dakle, za Mešu Selimovića najbolji odgovor bi bio „dvopripadnik“, ali u Bosni i Hercegovini govoriti o Selimoviću kao o srpskom piscu postala je tabu tema. Ono što bošnjačka književnost uzima kao glavni adut je to da je djelo Meše Selimovića utkano u središte bošnjačke književnosti. Također,

¹ Časopis „Život“, sveska 6., Sarajevo juni 1956., Godina V, knjiga VIII

ono je dijelom i srpske književnosti, autorovim zahtjevom, kao i putem dijela opusa koje zadire u srpske književne i kulturne teme. Stoga nas ne treba čuditi što on u svojim *Sjećanjima* ističe stih od Njegoša: „što je čovjek, a mora biti čovjek“ (Selimović, 1983: 198).

Sam Meša se borio sa svojim identitetom. Dokaz tome je u *Sjećanjima* gdje je Selimović objavio pismo anonimnog čitatelja iz Sarajeva upućenog Selimoviću povodom objavljivanja pripovijetke *Pjesma u oluji*, a koju je Selimović prvi put potpisao pod pseudonimom Meša:

„Već od smaog imena nastaju vatrene rasprave, uglavnom neugodne za nas Jugoslavene muslimanskog porijekla. Većina omladine ne zna da vam je pravo ime Mehmed, a mnogi intelektualci tvrde da se stidite svoga porijekla... Ja vas potpuno shvatam, jer bih i sam želio da se zovem Nemanja, a ne Mehmed, ali je nažalost tako“ (Selimović, 1983: 164).

Selimović na sve 'napade' odgovara sa čuđenjem uz obrazloženje da nikad nije mogao ni pretpostaviti da su moguća ovakva shvatanja i da mu je žao ako neko misli da se on stidi svoga porijekla:

„Ne stidim se, niti imam zašto, naprotiv, ponosim se što su moji preci živjeli pošteno. A moje književno djelo svjedoči koliko sam vezan za svoj uži zavičaj i za svoje porijeklo“ (Selimović, 1983: 164).

Selimović ostaje piscem paradoksa: bošnjačko islamski autor koji nije zbog vjersko-civilizacijske tematike i promišljanja o sudbini muslimana u Bosni mogao biti apsorbiran u srpski književni korpus u cijelosti, i tamo je stranac i koristan je kao sredstvo političko-nacionalne propagande. U bošnjačkoj književnosti, jedan je od glavnih prikazivača nacionalne sudbine, no njegovo iskreno srpsko kulturno i nacionalno opredjeljenje čini ga, u dobrom dijelu pisanoga djela, teško prihvatljivim autorom. I on sam je krivca našao u politici i nacionalizmu:

„Iz ove kože se ne može, i svima nam ostaje da ponesemo svako svoju teret i svoju sudbinu, baš zato što ne možemo i nećemo da se identifikujemo sa zločincima i što osuđujemo sve zločine nad ljudima i nad narodima. Stid i nacionalni kompleksi zbog kojih čutimo, neće nam mnogo pomoći: istorija se ne može izbrisati ni izmijeniti. Svi obziri i sve maske uopštavanja, od kojih pate i naša literatura i naša istoriografija, i naša politička praksa već su urodili negativnim posljedicama“ (Selimović, 1983: 163).

Koliko su posljedice pogubne i velike, Mehmed Meša Selimović nije ni predvidio ni naslutio. Budućnost će reći svoje. Da su Andrić i Selimović živjeli i stvarali u današnje vrijeme, vrijeme kada je fenomen dvostruke pozicije koji se izvodi iz postmodernističkog zahtjeva za političkom korektnošću literature, možda bi uspjeli realizirati svoje ideje. Biti u dvostrukoj poziciji po Terry Eagletonu, znači biti: „istodobno unutar i izvan

neke pozicije, zaposjesti teritorij i istodobno skeptično zastajkivati na granicama, to je mjesto odakle često dolaze najintenzivnije i najkreativnije ideje. To je mjesto bogat izvor, premda najčešće nije bezbolno“ (Eagleton, 2005: 43). Tako je pozicija pisaca jugoslavenske međuknjiževne zajednice, bila i ostala bolna tačka.

4. Ka zaključku

Ako Eagletonovim riječima dodamo sve ono što su rekli i napisali Andrić i Selimović onda ćemo doći do zaključka da je pozicija „međe“ na kojoj su se nalazili bila pozicija koja je dala i izrodila najintenzivnije i najkreativnije ideje. Ako iz književnog djela pa i iz života ovih velikana izbacimo i jedan segment, npr. rođenje unutar jedne, a rad unutar druge zajednice, vidjet ćemo da će njihovo djelo i život, samim tim i identitet, izgubiti svoju pravu vrijednost. Moramo priznati, da pisati o identitetu u jugoslavenskoj međuknjiževnoj zajednici nije nimalo lako.

Višestoljetna preplitanja kultura, tradicija, jezika, dolazak novih, odlazak starih civilizacija uzrokom su osporavanja, negiranja, dodavanja i oduzimanja identiteta. Tako su pisci, pišući, a prije svega živeći u takvim sredinama, postali plijen, a samim tim i žrtva političkih i nacionalnih strujanja.

Njihova djela su preplavljena i prepuna povijesti i prošlosti, a kako je ta prošlost podsjetnik na hiljadugodišnje tokove i veze srpsko-hrvatske, hrvatsko-bosanske, bosansko – srpske, odnosno jugoslavenske kulture, bilo kakvo oduzimanje i/ili dodavanje narušava njihov pravi identitet. Kao što su oni, tako i mi trebamo rušiti tabue i stereotipe o tome gdje koji pisac pripada, trebamo se osloniti na njihova djela i dozvoliti da ona govore o njihovom identitetu. Iako su Ivo Andrić i Meša Selimović književna imena o kojima je već toliko toga rečeno, veliki stvaraoci o kojima je napisano bezbroj knjiga, naučnih rasprava, eseja, ipak to su umjetnici koji nas svojom unutrašnjom snagom, književnim talentom, originalnim i dubokim shvatanjem života i društva uvijek iznova iznenade i tjeraju da sa jednakom pažnjom i žarom čitamo njihova djela. Njihova veličina, razlog je više, da se njihovo ime ne koristi u političke svrhe, odnosno da se njihova veličina, ne koristi u svrhe kao što su isticanje nacionalnog identiteta. Trebamo rušiti stereotipe o tome da su oni nositelji nacionalnog predznaka i ne trebamo dozvoliti da teme o njima kao takvima budu tabu teme.

Literatura:

Đorđević. Jelena. 2009. *Postkultura*. Beograd: Clio.
Eagleton. Terry. 2005. *Šta nakon teorije*. Zagreb: Algoritam

- Hall, Stuart. 2003. *Naša minimalna ja. (Razlika/Diference, 3-4)*. Tuzla: SUTIGraf.
- Kovač, Zvonko. 2005. *Međuknjiževna tumačenja*. Zagreb: Biblioteka književna smotra.
- Kovač, Zvonko. 2001. *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*. Zagreb. Biblioteka književna smotra.
- Kulesar Szabo, Erno i Oraić Tolić, Dubravka. 2006. *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*. Zagreb: Press.
- Maalouf, Amin. 2002. *U ime identiteta. Nasilje i potreba za pripadnošću*. Zagreb: Biblioteka Prometej.
- Rizvić, Muhsin. 1995. *Bosanski muslimani u Andrićeve svijetu*. Sarajevo: NIPP Ljiljan.
- Said, Edward W. 2007. *Nepripadanje*. Zagreb: Biblioteka Tridvajedan.
- Syndram, Karl Ulrich. 2009. *Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup*. Uvodu u imagologiju – *Kako vidimo strane zemlje*. Zagreb.
- Selimović, Meša. 1983. *Sjećanja*. Beograd: Beogradski izdavačko grafički zavod.